

## Гуманітарні аспекти повоєнної реурбанізації України

*Михайлова О. Ю.*

У перебігу повномасштабної агресії в Україні РФ пустила в дію стратегію урбіциду, тобто спрямованого знищення українських міст і міського способу життя загалом. Найбільших руйнувань зазнали міста, що опинились у зоні бойових дій. Однак від ворожої агресії тією чи іншою мірою постраждали фактично всі міста України.

***Наймасштабніші з часів Другої світової війни випробування, яких зазнали українські міста, змушують ставити питання щодо повоєнної реурбанізації України. В експертних та наукових колах нині розгортається активна дискусія щодо шляхів та способів відновлення міського життя на деокупованих територіях.***

Значні руйнування та евакуація населення з деяких міст навіть порушують питання про доцільність їх відновлення. Щонайменше – майбутнє існування деокупованих міст критично залежить від пошуку нових економічних моделей, налагодження зруйнованих логістичних ланцюгів, перспектив залучення інвестицій у їхній розвиток. Значну роль відіграють і гуманітарні чинники, які визначатимуть привабливість міст для заселення: збереження чи відтворення історичної та культурної спадщини, культурні та освітні можливості оновлених міст, формування нових локальних ідентичностей тощо.

***Гуманітарні аспекти повоєнної реурбанізації артикульовано в підходах, які умовно можна поділити на консервативні та інноваційні.*** Хоча масштаб руйнувань на деокупованих територіях робить інновації безальтернативними, способи і сфери їх упровадження наразі є предметом дискусій.

Зразком консервативного підходу може бути орієнтування на збереження ідентичності міст, які підлягають відновленню. Кожне місто ідентифікують специфічні маркери, як-от: економічна спеціалізація, історично сформований архітектурний образ, спосіб декорування публічних просторів.

Наприклад, публічний простір Маріуполя до війни прикрашали численні мозаїчні панно, причому деякі з них створили видатні художники-монументалісти (А. Горська, Е. Котков, В. Арнаутов та ін. [1]). Публічний простір Донецька окреслювали масиви троянд, якими пишалися донеччани. Найчастіше роль таких ідентифікаційних маркерів у місті виконували давні архітектурні споруди – будівля Азовсько-Донського банку в Бахмуті чи водонапірна вежа Маріуполя.

***Збереженню ідентичності міст сприятиме відтворення хоча б деяких знакових міських будівель, локацій громадської комунікації та їхньої впізнаваної атмосфери. Це символізуватиме незламність українців, нездатність ворога перервати нашу культурну та урбаністичну традицію.***

До того ж відтворення міст матиме й прагматичні результати: адже до звичної атмосфери з більшою ймовірністю повернуться родини з дітьми, освічені кадри, митці. Саме ці категорії містян забезпечують утримання міської ідентичності, передачу її в спадок наступним генераціям, до числа яких, очевидно, увійдуть також зовнішні та внутрішні мігранти.

Досвід повоєнного відновлення Європи свідчить, що під час відбудови зруйнованих міст городяни повсюди надавали перевагу звичному життєвому середовищу – воно принаймні мало містити знайомі ідентифікаційні маркери.

Зокрема, проекти радикального архітектурного оновлення м. Ковентрі у Великій Британії після закінчення Другої світової війни спричинилися до протесту мешканців. Міська влада вимушена була йти на компроміс і через тиск громадськості погодилася зберегти рештки знакових для міста будівель, передовсім кафедрального собору Св. Михаїла [2].

Відтворення довоєнного образу міста послідовно реалізували варшав'яни. Керівник Бюро відбудови Варшави Ян Захватович не бачив альтернативи цьому: «Стоячи самотньо на руїнах, я у відчай сказав собі – все-таки ми це відбудуємо. Це внутрішнє переконання, яке існувало впродовж усієї окупації, знову охопило мене. Хоч, здавалося, це безнадійно» [3]. Ущент зруйноване в Другій світовій війні місто повернуло собі той вигляд, який мало до війни, хай на це й знадобилися десятиліття. Цей досвід варто взяти до уваги в повоєнній Україні хоча б з огляду на подібність політичної культури та естетичних орієнтацій українців і поляків. Справді, обом націям притаманний консерватизм, що є реакцією та наслідком травматичної історії.

Водночас критики консервативного підходу вказують на певну проблематичність відтворення ідентичності зруйнованих східноукраїнських міст – найактивніше її формували за радянської доби, незрідка позначаючи маркерами неукраїнського генезису. Забудова цих населених пунктів назагал застаріла, до того ж містить лише поодинокі об'єкти культурної чи історичної спадщини, гідні відновлення. Деякі східноукраїнські міста й до війни були депресивними – навряд чи варто брати це в майбутнє.

До того ж позиціонування цих міст у загальноукраїнському контексті об'єктивно змінюється в перебігу війни, що триває. Образ міста-трударя дедалі частіше заміщається образом міста-фортеці, міста-форпосту, героїчного міста. Війна зумовила (а десь пришвидшила) зміни економічної моделі країни, а разом з тим – економічної спеціалізації регіонів та деяких міст (у т. ч. через євроінтеграційні процеси). Цим змінам мають відповідати нові формати організації публічного простору, сенс і локації місць пам'яті, пов'язані з ними практики спільної комеморації та інші маркери, що позначають ідентичність міста та його мешканців.

***Перспективи реурбанізації критично залежать від ресурсів, приступних для реалізації відповідних проєктів. У цьому сенсі залучення іноземних інвестицій має не лише фінансово-економічний, але й гуманітарний складник.***

Разом з вимогою прозорості використання коштів воно передбачає певні правові гарантії з боку сторони, яка залучає інвестиції. Однак такі гарантії не завжди переконливі для потенційних інвесторів через суперечливість та мінливість правового поля країн, що потребують інвестицій, а також через супутні корупційні ризики.

Завдання мінімізувати ризики для інвесторів певною мірою розв'язує концепт *Charter City* (з англ. – «місто хартії», хоч це поняття також перекладають як «чартерне місто»). Його сформулював американський економіст Пол Ромер, лауреат Нобелівської премії з економіки за 2018 р. Він узагальнив досвід міст, що в правочині керувались правовими нормами, відмінними від загальнодержавних. Свої спостереження Ромер оформив у візію того, як цей досвід можна застосувати для спонукання розвитку занедбаного (а ще ліпше – нового) міста завдяки іноземним інвестиціям.

Кейс наявних міст хартії має доволі привабливий вигляд. Зокрема, до їхнього числа належить чимало міст американського штату Каліфорнія – Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Окленд і навіть столиця штату Сакраменто. Загалом же в Каліфорнії

понад сто з 478 міст є містами хартії. Кожне з них обрало на власний розсуд систему свого урядування (наприклад, визначило більші чи менші повноваження мера). Міста якнайповніше реалізують сенс самоврядності, закладений у змісті слова «хартія». Таким чином, реалізована самоврядність дає можливості гнучкішого регулювання правових відносин, результатом чого є потужне економічне зростання завдяки швидкому й ефективному впровадженню технологічних інновацій.

Основні ознаки міст хартії має також китайський Гонконг. Наразі це найбагатше місто в КНР з власною валютою, прив'язаною до долара США. Гонконг має суверенітет над усіма міськими справами, за винятком питань оборони та зовнішньої політики. Особливий правовий статус Гонконгу зумовила його колишня колоніальна залежність від Великої Британії.

Це не єдине самоврядне місто в Китаї. Зокрема, вище китайське керівництво, створивши вільну економічну зону, дало поштовх для розвитку містові Шеньчжень. Межуючи з територією Гонконгу воно стало воротами для інвесторів – іноземних і гонконзьких. Наразі це один з найрозвиненіших економічних центрів КНР, про що свідчить зростання його населення від 30 тис. до 10 млн за кілька десятиліть.

Для України ідея самоврядності міст є давньою та органічною. Урядування міст за правом, відмінним від загальнодержавного, лежало в основі Магдебурзького права – так жив Київ від XV ст., а Львів, Галич, Самбір та інші західноукраїнські міста й раніше. Магдебурзьке право виводило міста з-під дії феодалної влади, забезпечуючи їм економічну свободу в обмін на виплати до скарбниці фіксованих податків.

Крім економічного розквіту, результатами такого урядування ставали гуманітарні новації: формування навичок громадянства, практик виборчої демократії, традицій доброчинності, репутаційних інститутів тощо. Населення міст формувало своєрідну міську культуру на засадах гідності, терпимості, інноваційності. Найефективнішим, найприбутковішим ресурсом міст традиційно був інтелект. Вільні міста ставали центрами світської освіти, розвитку та впровадження технологій.

***Поштовх до впровадження гуманітарних новацій у повоєнній Україні може дати сучасний аналог Магдебурзького права – статус міста хартії.***

Пропагуючи ідею заснування міст хартії, Пол Ромер звертався передовсім до країн третього світу, зацікавлених у створенні на своїй території зон (чи принаймні точок) економічного зростання. Оптимальним він уважав не так перетворення наявних міст, як створення нових, зокрема й із заселенням їх з нуля (що відповідатиме українським повоєнним реаліям, хоч би як це не було трагічно).

Ключовим під час створення міста хартії, на думку Ромера, є правові гарантії, які має бути зафіксовано в документі: «Пропозиція полягає в тому, що ми кладемо початок чомусь, що називаємо привілейованим містом. Ми починаємо з Документа (Хартії), який точно вказує всі неодмінні правила для залучення людей, які потрібні для будівництва міста. Знадобиться залучити інвесторів, які побудують інфраструктуру. І знадобиться привабити родини, резидентів, які переїдуть туди на постійне проживання. За наявності такого Документа люди поїдуть туди» [4].

Укорінена в нестабільних спільнотах корупція зазвичай стає головним каменем спотикання під час залучення інвестицій. Тому, засновуючи міста хартії, щонайменше треба надати гарантії прозорості інвесторам: «Міста хартії почнуть з чистого аркуша в комерційному праві, що дасть їм змогу запозичити найліпші світові практики ведення бізнесу... Такі реформи можуть бути проведені в наявних

політичних рамках більшості країн. Місто хартії в цьому сенсі буде підпорядковано конституції, міжнародним договорам та кримінальному законодавству сторони, що приймає, – окрема юрисдикція буде поширюватися лише на комерційне право, допомагаючи залучати іноземні інвестиції, створювати робочі місця та сприяти економічному розвитку» [5].

Міра і сфера правових запозичень у містах хартії може визначатись у кожному конкретному випадку по-новому. Пол Ромер активно просував ідею запозичення містом хартії правових норм розвинених країн, що побудували дієву правову систему, або навіть «передачу певних адміністративних обов'язків від однієї країни – іншій» [4]. Водночас Ромер позитивно оцінював досвід Індії у створенні міст хартії [6], хоч там суб'єктом їх створення й дотримання правочину виступала держава.

Застосовуючи концепцію Пола Ромера до реалій та політичної культури українців, варто зважати на сталі традиції українського самоврядування та сильне громадянське суспільство. Саме вони можуть стати суб'єктами створення специфічних правових реалій у містах хартії. Приклад американських міст свідчить про перспективність такого підходу для України. Щоправда, він передбачає наявність сталої та активної громади, що зможе стати ядром нової урбаністичної спільноти.

Спроби надання розширених повноважень органам місцевого самоврядування мають дуже обмежену історію реалізації в нашій державі. Свого часу для його локального впровадження на термін п'ять років було прийнято Закон України № 2353-III від 5.04.2001 «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області» [7]. Таким чином було створено прецедент «випробування на практиці за державного сприяння поряд з традиційними нових форм організації місцевого самоврядування» [7]. Можливо, цим шляхом можна йти й надалі в разі ухвалення принципового рішення про заснування міст хартії в Україні.

***Основним мотивом замешкати в місті хартії стають економічні перспективи, а з часом – й освітні можливості. Таке місто притягатиме передовсім активних, ініціативних людей, а також тих, хто робить ставку на свій інтелект. Доцільно надати їм плацдарм для професійної реалізації в межах України замість виштовхувати їх в еміграцію. Ідея міст хартії може стати важелем, що переломить негативну тенденцію відпливу мізків та капіталів, яка нині переважає.***

Водночас акцент на економічних перспективах у містах хартії веде до тотальної комерціалізації всіх сфер життя. Наслідком цього – погляньмо на досвід міст Каліфорнії – стає здорожчання житла та послуг, мінімізація соціальних програм, витиснення з міста вразливих верств населення. Можна передбачити, що в повоєнній Україні чимало людей потребуватиме соціальної підтримки. Уже з цієї причини міста хартії не можуть стати панацеєю.

Але застосування інноваційного потенціалу цих міст принаймні точково – конструктивна ідея, що може врівноважити консервативні орієнтації українського суспільства. Очевидно, у процесі реурбанізації в повоєнній Україні буде використано й консервативні, й інноваційні підходи. Зважувати ефективність і сферу застосування кожного з них варто вже нині.

### Список використаних джерел

1. Станіславський І., Чернов О. Маріупольські мозаїки від А до Я. Монументальний путівник. *Лівий берег*. 2020. 16 лип. URL: [https://lb.ua/culture/2020/07/16/461317\\_mariupolski\\_mozaiki\\_vid\\_ua.html](https://lb.ua/culture/2020/07/16/461317_mariupolski_mozaiki_vid_ua.html)
2. Ісаченко І. Ковентрі: брутальна повоєнна архітектура на межі знищення. *Прагматика*. 2022. 29 трав. URL: <https://pragmatika.media/koventri-brutalna-povoienna-arhitektura-na-mezhi-znishhennja/>
3. Відновлення Європи після Другої світової війни: Варшава. *Подробщи*. 2023. 09 січ. URL: <https://podrobnosti.ua/2462651-vdnovlennja-vropi-pslja-drugo-svtovo-vjni-varshava.html>
4. Ромер П. Будущее за городами хартий. *Идеономика*. 2018. URL: <https://ideanomics.ru/lectures/14710>
5. Lutter M. Give Charter Cities a Second Look. *City Journal*. Summer 2019. URL: <https://www.city-journal.org/charter-cities>
6. Romer P., Fuller B. Cities from Scratch. *City Journal*. Autumn 2010. URL: <https://www.city-journal.org/html/cities-scratch-13325.html>
7. Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області: Закон України від 5.04.2001 № 2353-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-14#Text>